

De zegels en het wapen van Woerden

Godfried van Reenen, bisschop van Utrecht van 1156 tot 1178, stichtte ongeveer in het jaar 1160 een slot te Woerden, als grensvesting tegen het graafschap Holland. De bisschop benoemde een kastelein om het slot voor hem te bewaren. Zulk een kasteleinschap placht erfelijk te zijn. Al in 1165 wordt de kastelein in een oorkonde betiteld als Heer van Woerden. De opéénvolgende Heren van Woerden, allen Herman geheten, hielden het slot en de heerlijkheid van de bisschop van Utrecht in leen.

Graaf Floris v van Holland echter, bedacht op uitbreiding van zijn gebied en consolidatie van de Hollandse grens met het Sticht Utrecht, zoals ook de geschiedenis van Oudewater uitwijst¹, wist omstreeks 1280 Heer Herman van Woerden te onderwerpen. Sindsdien hield deze zijn leen van de graaf van Holland, totdat in 1296 Heer Herman's deelneming aan de moord op Graaf Floris aan de leenband een einde maakte.

Graaf Jan I gaf blijkens een oorkonde van 16 juni 1299 Woerden aan Heer Wolfert van Borselen, heer van Zandenborch; deze Zeeuwse edelman werd echter reeds 1 augustus van hetzelfde jaar vermoord.

Jan II graaf van Henegouwen en Holland gaf Woerden te zamen met Amstelland, tot wederopzeggens toe en niet langer dan voor het leven, aan zijn broeder Guy van Avennes reeds voor deze in 1301 bisschop van Utrecht werd. Gevaren behoefde dit toen voor Holland niet op te leveren. Reeds in 1311, zes jaren voor zijn dood, gaf bisschop Guy deze goederen aan de volgende graaf van Holland, Willem III, terug in ruil voor militaire hulp.²

Het oudste zegel van een Heer van Woerden, dat bewaard is gebleven, is dat van Herman van Woerden uit 1277³; het vertoont drie ruiten. Op middeleeuwse zegels komt geen aanduiding van wapenkleuren voor, zodat men deze van elders te weten moet komen. In de kapittelkerk van St. Marie te Utrecht heeft in vroeger eeuwen een wapenbord gehangen, waarop de wapens waren geschilderd van een aantal edelen, die in 1227 aanwezig waren, toen het kapittel-generaal in een proces uitspraak deed ten gunste van St. Marie. Daarop kwam ook het wapen van Herman van Woerden voor: in goud drie rode ruiten.⁴ Ook de heraut Gelre tekent het in deze kleuren.⁵

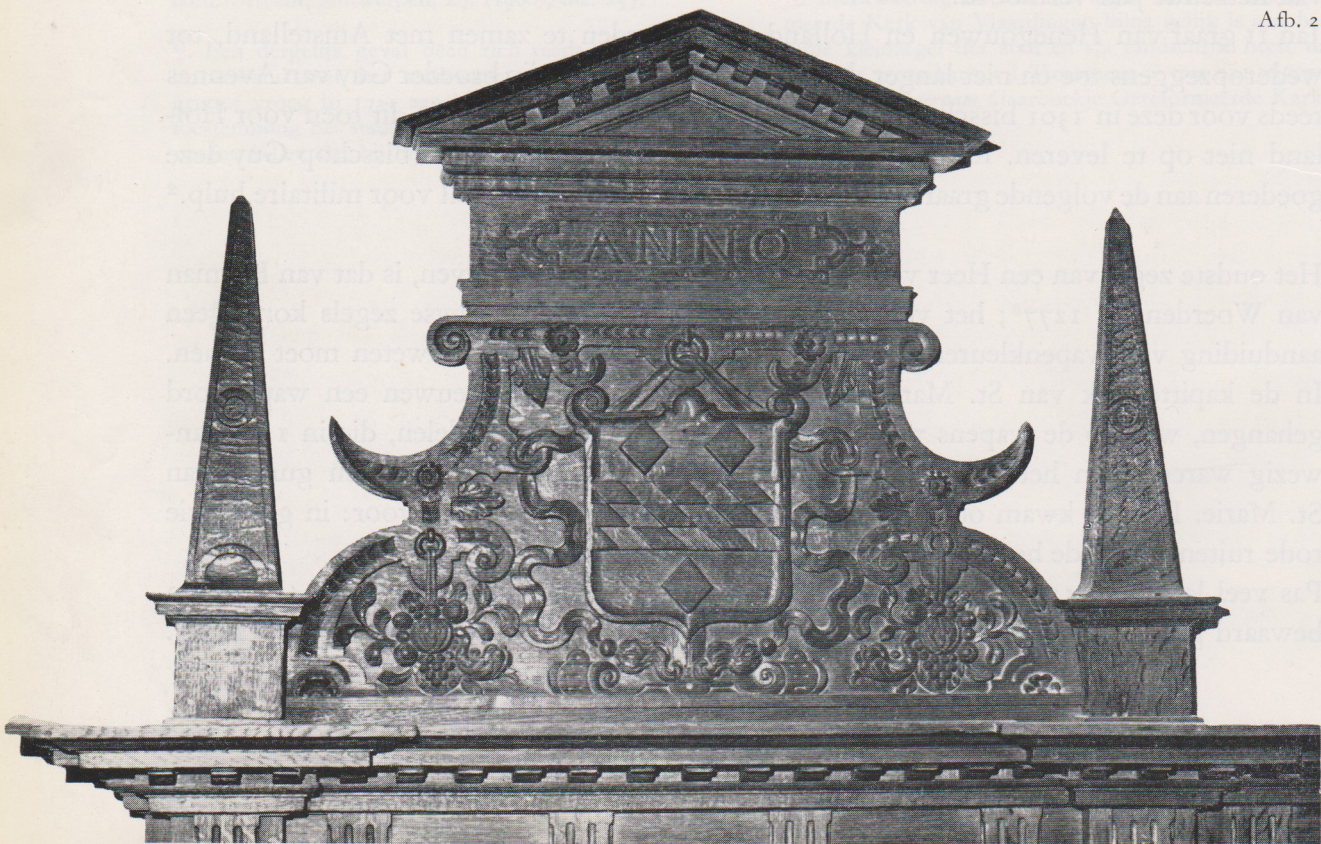
Pas veel later, in 1533, komt voor het eerst in de stadsrekeningen (die van 1459 af zijn bewaard gebleven) de vermelding van een stadswapen voor, echter zonder beschrijving.

Het stadsbestuur liet toen op een aantal nieuwe leren emmers voor de brandbestrijding „die wapens teykenen”. In 1568 liet de vroedschap het wapen borduren op nieuwe kussens in de vroedschapskamer⁶; de stadsrekening beschrijft het wapen hier al evenmin. En dan, in 1575, komt het beleg. Een jaar lang wordt Woerden te vergeefs belegerd door de Spanjaarden. De stad ziet zich genoodzaakt, bij gebrek aan betaalmiddelen, noodmunten te slaan. De noodmunt van één stuiver wordt gestempeld met het stadswapen, links daarvan het cijfer 1, rechts de letter S. In het Museum te Woerden is een exemplaar aanwezig en dit mag dus gelden als de oudst-bekende afbeelding van het stadswapen. Op het schild ziet men een in twee rijen schuinrechtsgeruite dwarsbalk, vergezeld van drie ruiten (*afb. 1*).

De schuingeruite dwarsbalk is zonder twijfel een toespeling op het wapen van de graven van Holland uit het Beierse Huis, terwijl de drie ruiten op dat van de Heren van Woerden teruggaan.

Afb. 2.

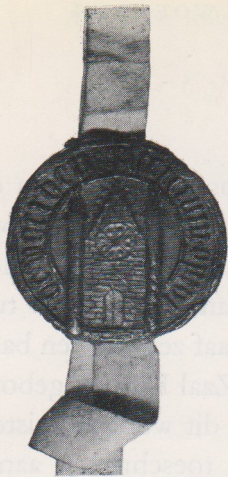
De oudste gekleurde afbeelding is van 1596: in dat jaar schonken de steden van het Zuiderkwartier van Holland een glas aan de St. Janskerk te Gouda. Dit glas is ontworpen door JOACHIM WITTEWAALL en vertoont de wapens van de steden, die het hebben aangeboden, en daaronder het Woerdense. Men ziet daarop: in goud een in twee rijen van zilver en blauw schuinrechtsgeruite dwarsbalk, vergezeld van drie blauwe ruiten. Het glas is nog te zien.

Schuinrechtsgeruit in drie rijen is de dwarsbalk in het wapen, wanneer JAN JANSZ. VERMIJ in 1610 een eiken betimmering maakt in de Vroedschapskamer van het stadhuis. Deze betimmering is nog in het Museum te zien (*afb. 2*). Een jaar later⁶ heeft DAMMAS HUYGENS DE HOEY een stedekist gemaakt (*afb. 3*). Ook deze bevindt zich in het Museum. Hierop staat tweemaal het wapen geschilderd, maar het is moeilijk iets te zeggen over de kleuren, want het wapen kan verscheidene keren zijn overgeschilderd.

De oudste zegels der stad vertonen een geheel ander beeld, namelijk een gebouw, dat door MR. S. MULLER FZ., rijksarchivaris in de provincie Utrecht van 1879 tot en met 1920, in een nog steeds zeer lezenswaardig artikel wordt betiteld als „De Groote Zaal” te Woerden, waarbij de nader te noemen zegelafdruk uit 1394 is afgebeeld.⁷ Dit gebouw lijkt sterk op de Ridderzaal te 's-Gravenhage (*afb. 4*) en MR. MULLER kwam tot de

Afb. 3.

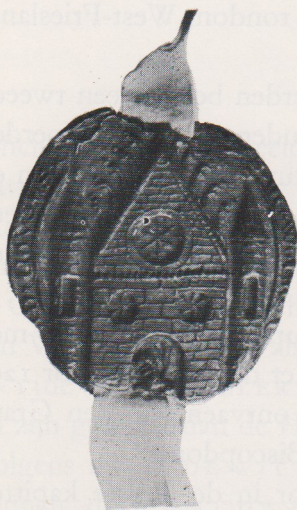
Afb. 5. Een *geheimzegel* aan een oorkonde van 14 mei 1383 (Archief Oudmunster No. 1559, R. A. Utrecht).

Voorstelling: Een kasteel met gesloten poort.

Randschrift: Secretum opidi de Woerden.

Middellijn: 3 cm.

Groene was.

Afb. 6. Een *zegel ten zaken* van 15 maart 1394 (Archief Oudmunster No. 1556, R. A. Utrecht).

Van ditzelfde type is ook een zegel aan een charter van 30 april 1395 (Archief Oudmunster No. 2462, R. A. Utrecht).

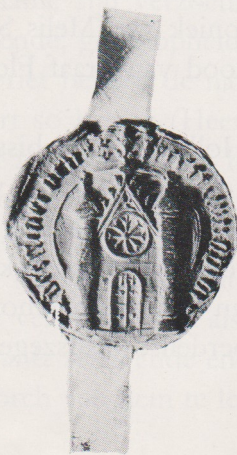
Voorstelling: Een kasteel met geopende poort; in de poort een zittende leeuw.

Randschrift: S(igillum) de Worde ad causas.

Middellijn: c. 3,8 cm.

Beide exemplaren: *groene was*.

Litteratuur: S. MULLER FZ., De Groote Zaal te Woerden, : Bulletin van de Ned. Oudh. Bond, jg. 1909.

Afb. 7. Een *geheimzegel* aan een oorkonde van 1 maart 1458 (Archief Oudmunster No. 1423).

Van ditzelfde type zijn zegels op de oorkonde Groot Waterschap Woerden 25 juli 1491, No. 17 (opgedrukt), aan de charters Grafelijkheidsrekenkamer 7 augustus 1501, YY, fol. 10 verso, 1 februari 1513, bijlage bij No. 3981 en 16 december 1513, ZZZ, fol. 10, Alg. Rijksarchief te 's-Gravenhage, Groot Waterschap Woerden 24 maart 1528 en 7 augustus 1600 en aan charter Gemeentearchief Woerden 28 september 1600.

Voorstelling: Een kasteel met gesloten poort.

Randschrift: Secretum opidi de Woerden.

Middellijn: c. 3,1 cm.

Alle exemplaren: *groene was*.

Afb. 8. Een stempel van een *zegel ten zaken*, naar de stijl gedateerd: 15de eeuw.

Voorstelling: Een kasteel met geopende poort; in de poort een uitkomende aanziende leeuw.

Randschrift: S(igillum) ad causas opidi de Woerden.

Middellijn: 4 cm.

Deze bronzen stempel berust in het Museum te Woerden.

Oude afdrukken van deze stempel zijn bewaard gebleven aan de ratificatieoorkonde van de Pacificatie van Gent 1576 en aan de acte van aanneming van Prins Willem van Oranje als graaf door de Staten van Holland, 1583 (Alg. Rijksarchief), voorts aan een schepenacte van 6 mei 1703 in het Gemeentearchief te Woerden en aan charter Groot Waterschap Woerden 11 mei 1703, alle in *groene was*.

Opmerkelijk is, dat een voorstelling van de Woerdense ridderzaal ook voorkwam op een klok van houtsnijwerk, welke tot 1963 heeft gestaan in het nu vergrote gemeentehuis. Het is niet gebleken, wanneer en door wie de houten klok is vervaardigd.

Dit uurwerk wordt thans bewaard in het gemeentemuseum.

Dezelfde voorstelling, gebeeldhouwd, was ook geplaatst boven de ingang van het stadhuis aan de Westdam. Kennelijk, aldus de conservator van het Museum, is bij de bouw van het gemeentehuis in 1888 bijzondere aandacht besteed aan de voorstelling op de oude zegels. Dit metselwerk is bij de uitbreiding van het stadhuis in 1963 aan stukken gevallen.

Wat valt er nu omtrent bovengenoemde zegels te concluderen in verband met wat reeds bekend was van Woerden's geschiedenis?

Het is bekend, dat dorpen en andere plaatselijke gemeenschappen, die geen stadrechten hadden verworven, wel zegels konden voeren.

Het zegel van Woerden, dat is bewaard gebleven aan charters van 1394 en 1395, vertoont de ridderzaal van het kasteel te Woerden met een leeuw in de poortopening, maar dat zegeltype was toen waarschijnlijk reeds lang in gebruik. Immers, het land van Woerden was nog voor Oudewater, reeds in 1311, voorgoed onder Hollandse heerschappij gekomen. In Oudewater is het stadszegel uit de Stichtse periode, bekend in exemplaren uit 1282 en 1290, na de overgang van de stad in Hollandse handen vervangen door een zegel, waarop men de Hollandse leeuw ziet, uitkomend uit een afbeelding van de versterkte stad. Het oudst-bekende exemplaar van dit nieuwe stadszegel van Oudewater is van 1321; het stadsbestuur heeft dus vrijwel dadelijk een nieuwe zegelstempel voor deze stad laten maken, waarin zich de grote politieke verandering weerspiegelde: het wapendier van de nieuwe landsheer deed daarop zijn intrede.

Het is dan ook duidelijk, dat de leeuw in de poortopening van het Woerdense kasteel evenals die, uitkomend uit de versterkte stad Oudewater, de Hollandse leeuw is.

Het *randschrift* luidt: S(igillum) de Worde ad causas, d.w.z. zegel ten zaken van Woerden. Dit zegel moet vervaardigd zijn na de stichting van de Grote Zaal (tussen 1280 en 1288), maar voor het in onbruik geraken van de schrijfwijze Worde(n). Hoe ook de klank geweest moge zijn, de spelling van de naam Woerden komt voor¹⁶ als:

Uurdin (goederenlijst 777-866),

Warden (eenmaal in 1281),

Worden (1265, regelmatig tot en met 1298, nog in 1306, 1331),

Worde (1297),

Woirden (1310),

Wourden (1323),

Woerden (1299; wordt in de 14de eeuw overheersend).

De zegelstempel is dus op zijn laatst vervaardigd in het begin van de 14de eeuw; dit is de periode van de vestiging van het Hollandse gezag in het land van Woerden.

Er staat niet: zegel ten zaken *der stad* Woerden. Stadrechten zijn aan Woerden verleend door hertog Albrecht van Beieren, ruwaard van Holland, in 1372. Dit zegel ad causas, bleef na 1372 nog in gebruik, zoals blijkt uit de exemplaren van 1394 en 1395.

Blijkbaar liet de stad wel kort na de verwerving van stadrecht een nieuw geheimzegel vervaardigen; zie het randschrift van het zegel 1383 (*afb. 5*). Pas enige tientallen jaren later is een ander zegel ad causas vervaardigd met randschrift: S(igillum) ad causas opidi de Woerden (*afb. 8*).

In 1642 doet het stadszegel met stadswapen in Woerden zijn intrede. (*Afb. 9*).

Het gekroonde schild vertoont in goud een in drie rijen, van zilver en blauw schuin

Afb. 9.

linksgeruite dwarsbalk, vergezeld van drie blauwe ruiten; het schild wordt gehouden door twee omziende leeuwen.

Randschrift op een lint: Sigillum Woerdanum. *Middellijn:* 4 cm.

De bronzen stempel wordt bewaard in het Museum te Woerden. Deze stempel is vervaardigd door de goudsmid JAN HEYNDRICKSZ, naar uit de stadsrekening van 1641/42 blijkt. Voor het eerst zijn de wapenkleuren door arcering (voor het blauw) en puntjes (voor het goud) aangeduid.

Ten stadhuize berust een 19de-eeuwse bronzen stempel met dezelfde voorstelling, welke heden ten dage nog wordt gebruikt; zie voor een afdruk daarvan *afb. 10*.

Tegen het midden van de 17de eeuw is kennelijk bij stadsbestuur en burgerij van Woerden een zeker heraldisch besef wakker geworden. Op het stadhuis, in het stadhuis en op alles wat van de stad of van een stedelijke instelling is, prijkt het wapen. Bij de boedelscheiding van de Woerdense burgemeester Pieter Huygen de Hooch uit 1663 blijkt tot het goud en zilver in de nalatenschap te behoren „de lepell met stadswapen”.

Zo als het wapen zich op het zegel van 1642 vertoont, alleen met zwarte in plaats van met blauwe ruiten, is het 24 juli 1816 voor de stad Woerden bevestigd door de Hoge Raad van Adel. In de wel wat hybridische wapentaal van die dagen worden de ruiten „lozanjes” genoemd (Frans: losanges), de schuingeruite dwarsbalk een „gelozanjeerde fasce” en de drie rijen drie „tires”. De officiële beschrijving luidt: „Van goud, beladen met een geëchiqueteerde of gelozanjeerde fasce van lazuur en zilver van drie tires en verzeld van drie lozanjes van sabel, staande twee en chef en een en pointe; het schild gedekt met eene kroon en vastgehouden door twee leeuwen, alles van goud”.

Afb. 10.

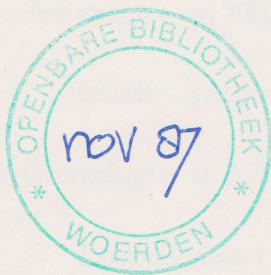
NOTEN

1. Zie A. W. DEN BOER en JOHAN SCHOUTEN, *Oud-Oudewater* (1965).
2. F. VAN MIERIS, *Groot Charterboek der graaven van Holland...*, II, blz. 47 en 121; J. W. BERKELBACH VAN DER SPRENKEL, *Regesten van oorkonden betreffende de bisschoppen van Utrecht*, nrs. 67 en 235; ten dele onjuist: *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden VIII* (Amsterdam 1750) blz. 6.
3. *Corpus Sigillorum Neerlandicorum* No. 1378.
4. DR. A. JOH. MARIS, Een verloren wapenbord uit de kapittelkerk van Sint Marie te Utrecht, in: *Jaarboekje Oud Utrecht* 1959, blz. 49 e.v.
5. Brussel, Kon. Bibl. Fonds Handschriften nr. 15656. folio 107.
6. Gemeentearchief Woerden, Stadsrekeningen.
6. Gemeentearchief Woerden, Stadsrekeningen.
7. S. MÜLLER FZ., De Groote Zaal te Woerden, in: *Bulletin van de Nederlandsche Oudheidkundige Bond*, jaargang 1909.
8. DR. C. DE WIT, Het ontstaan van het Haagse Binnenhof, in: *Bulletin van de Kon. Ned. Oudheidkundige Bond*, jaargang 1954, blz. 1.
9. L.P.C. VAN DEN BERGH, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, No. 632: 21 maart 1288 (30 maart 1287). Zie ook HENRI OBREEN, Floris V, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland, Gent 1907.
10. A. DE GOEDE, Westfriesch leenrecht, in *Versl. en Meded. Ver. tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vad. Recht*, deel 9, No. 1, blz. 506, noot 3. C. HOEK, Oudheidkundig bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving in 1962, in *Rotterdams Jaarboekje* 1963, blz. 105, vermeldt omtrent het door Floris V gebouwde Kasteel te Medemblik: Tegen de walmuur ligt een woongebouw, bestaande uit een onderkelderde grote zaal, met hierop aansluitend een woonvertrek.
11. De Putkop is geen „cope”, zie H. VAN DER LINDEN, *De Cope*, Bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands-Utrechtse laagvlakke, Assen 1955, blz. 77, noot.
12. Uitgegeven door S. MULLER HZ. in *Bijdragen en Meded. Hist. Genootschap* 22 (1901), blz. 232.
13. Uitgegeven door R. VAN ROYEN in *Bijdragen en Meded. Hist. Genootschap* 58 (1937), post no. 86.
14. Aan 't ende van den Lande, in: *Zuid-Hollandse Studiën* 1 (1950), blz. 87.
15. R.A. Utrecht, *Archief der bisschoppen van Utrecht* inv.nr. 14; 3 dec. 1509, 27 aug. 1512.
16. O.B. van Utrecht, dl. I, V, O.B. Holl. en Zeel., J. W. BERKELBACH VAN DER SPRENKEL, *Regesten van oorkonden biss. v. Utrecht 1301-1340*, F. VAN MIERIS, *Groot Charterboek der graaven van Holl. II.*

Inhoud

Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland

Een bundel studiën onder leiding van Elisabeth C. M. Leemans-Prins

ZUID-HOLLANDSE STUDIËN XII